

С. І. Максимов,

доктор юридичних наук, член-кореспондент НАПрН України, професор кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ОНТОЛОГІЧНІ ТА ЕПІСТЕМОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ

Важливим інструментом розвитку і вдосконалення права і правової системи в цілому є права наука. Найбільш концентровано прояв її практичної функції виражається у правовій доктрині як такому феномені, який максимально ефективно повинен поєднувати наукові розробки з практикою створення і застосування права, враховуючи при цьому як контекст правової культури, так і вплив основних чинників розвитку суспільства в цілому.

Відомо, що без доктринального забезпечення, функціонування права і його інститутів є неможливим. Тому доктрини являють собою необхідний елемент будь-якої правової системи, вони розробляються в усіх галузях права і застосовуються до всіх видів правових відносин.

Правова доктрина у власному, або у вузькому розумінні являє собою певний вид юридичного дослідження, яке здійснюється на підставі застосування особливо-го методу, що полягає в систематичному, аналітично- оціночному поясненні змісту права: приватного, публічного, кримінального та ін. Її результати представлені, насамперед, у підручниках, хрестоматіях, монографіях і коментарях до законодавства, а її суть зводиться в основному до інтерпретації та систематизації положень чинного права. В узагальненому вигляді вона характеризується як «діяльність вчених і продукт цієї діяльності, тобто зміст книг і досліджень» (А. Печеник).

У той же час будь-яке доктринальне дослідження спирається на філософський фундамент. Насамперед, мова йде про онтологічні та епістемологічні основи правової доктрини. Осмислення онтологічних основ дає можливість зрозуміти природу права, той особливий спосіб його буття, який відрізняє його від інших соціально-культурних феноменів. Іншими словами дозволяє усвідомити, що ж з правом (або у праві) «дійсно» відбувається.

Таким чином, будь-яка доктрина спирається на уявлення про природу права, на те, що воно є. В основі таких уявлень лежать дві протиборчі інтуїції: 1) право – це соціальний факт, воно створюється представниками влади (насамперед, законодавцями і суддями) або сформованими у відносинах між людьми звичаями; 2) судді та дослідники права отримують знання про право шляхом оціночних операцій, тобто шляхом інтерпретації законодавчих актів, прецедентів та інших

джерел права, ця інтерпретація обов'язково пов'язана зі справедливістю, так що несправедлива інтерпретація – це неправильна інтерпретація. Перша інтуїція призводить до такого дослідження права, яке або відкидає претензію на знання, або будує його на зразок суворої науки, вільної від оціночних суджень (позитивістський шлях). Друга інтуїція призводить до теорій, згідно з якими право розглядається як онтологічно складний об'єкт, в якому матеріальне і ідеальне, фактичне і нормативне, соціальне і моральне тісно переплітаються один з одним. Тут стверджується можливість правових знань, отриманих шляхом оціночної інтерпретації (непозитивістський шлях). Зазвичай серед юристів (в силу їх практичності і наявності недовіри до метафізики) прийнято заперечувати комплексну онтологію права. Тому, як правило, вони задовольняються простим онтологічним описом права, подібним з описом якої-небудь речі, матеріального об'єкта. Іноді для доктринального опису та тлумачення права такої онтології буває достатньо. Однак така онтологія не є ні адекватною, ні ефективною. Продуктивним для доктрини є створення комплексної онтології права, яка забезпечує можливості для його адекватного пізнання.

Згідно такої онтології право не є якоюсь річчю, на яку можна вказати: ось це і є право. Воно є особливим світом, світом права. Для формулювання особливостей цього світу в усьому багатстві його проявів, нами на початку 90-х років ХХ сторіччя був запропонований і обґрунтований концепт «правова реальність» (за аналогією з концептами фізичної, соціальної, культурної, моральної, психологічної та інших реальностей). Слід зазначити, що поєднання понять «реальність» і «право» є настільки очевидним, що словосполучення «правова реальність» могло зустрічатися і в роботах інших дослідників. Однак це відбувалося в одиничних випадках, без включення в систему інших понять як певної теорії чи концепції правової реальності. До того ж досить часто онтологічна категорія «реальність» підмінялася (а, найчастіше, і підміняється) її повсякденною інтерпретацією – емпіричними проявами права, тобто тим, як право функціонує «насправді». Хоча в такому сенсі правильніше було б вживати поняття «правова дійсність». Оскільки реальність – це властива феноменам якість мати буття, незалежне від нашої волі і бажання, то і правова реальність – не тільки те, що існує в інститутах права і правовідносинах, а також і ті очевидності, які хоч і не мають предметного буття, але з якими ми не можемо не рахуватися. Це поняття дозволяє об'єднати питання про те, що таке право, з питанням, як воно існує, який спосіб його буття, до якого типу реальності воно належить. При цьому правова реальність повинна сприйматися не як зовнішня для людини (суб'єкта її осмислення) дійсність, а як така, до якої залучена вона сама в процесі спілкування з іншими учасниками правового життя.

Правова реальність не представляє якусь субстанціальну частину реальності, а є лише способом організації та інтерпретації певних аспектів соціального

життя, буття людини. Але цей спосіб є настільки істотним, що за його відсутності розпадеться сам людський світ. Тому ми представляємо його як реально існуючий. Вже в цьому виявляється відмінність буття права від буття власне соціальних об'єктів. Бо світ права – це в основі свій світ, що полягає у належному, а не існування.

Онтологічною основою права є міжсуб'єктна взаємодія, але не як деяка субстанціальна реальність, а як його ідеально-смісловий аспект, коли спільне існування людей загрожує обернутися свавіллям, а тому містить момент належного для обмеження такого свавілля. Тому правова онтологія виявляється онтологією інтерсуб'єктивності, а «першореальністю» права виступає сенс права, що полягає у належному.

Таким чином, право являє собою деонтологічну реальність, тобто ідеально сконструйоване буття, суть якого полягає в належному, і хоча воно не замикається на самому собі, проявляється в емпіричному світі, але все ж не зводиться до соціальних фактів. Правова реальність має смислову будову. Правові смисли опредмечуються в ментальних установках, ідеях і теоріях, у знаково-символічній формі норм та інститутів, у людських діях і відносинах, тобто в різних проявах правової реальності.

Усі елементи правової реальності пронизані єдиним началом, особливим правовим етосом (способом мислення і діяльності), логічний лад якого передбачає такі рефлектуючи один на одного елементи, як суб'єкт права (з притаманною йому «здатністю визнання») у взаємодії з іншими суб'єктами, система правових цінностей, інтегральним вираженням якої є справедливість і належна модель поведінки, що припускає єдність прав і обов'язків.

Прийняття певних онтологічних підстав права дозволяє ставити питання про те, як можливо (і чи можливо взагалі) пізнати право і можливість або неможливість застосування до результатів такого пізнання поняття істини (іншими словами, розкрити епістемологічні основи правової доктрини).

Для здійснення цієї мети має бути застосований підхід до осмислення права, заснований на подоланні однобічності інших підходів – позиція інтерсуб'єктивності, яка виходить з положення дослідника як учасника правових подій, що реалізується, насамперед, у феноменолого-герменевтичній і комунікативно-дискурсивній формах.

Відповідно до цього підходу правова реальність не може бути охоплена нами у своїй повноті не тільки через свою динамічність, а й через те, що тут ми не можемо зайняти позицію зовнішнього спостерігача, завжди виявляючи себе в ролі учасника правових відносин, який осмислює своє буття-в-праві «зсередини». Так, сенс права не розчиняється у свідомості суб'єкта або в зовнішньому соціальному світі, а розглядається як результат зустрічі (комунікації) суб'єктів, занурених у життєвий світ, під час якої, таким чином, здійснюється і відтворюю-

ється право. У свою чергу, досвід, що опосередковує здійснення права, є не просто теоретичним осмисленням права, а завжди і практичним його застосуванням до конкретної, реальної або гіпотетичної ситуації, тобто досвід у власному розумінні слова, який є щось більше, ніж пізнання.

Отже, в межах окресленої вище концепції правової реальності пізнання права у строго епістемологічному сенсі теоретичного досвіду виявляється неможливим. Йдеться про когнітивне і некогнітивне ставлення суб'єкта до права, і, відповідно, про такі методологічні принципи, як когнітивізм і некогнітивізм. Відповідно до когнітивізму, свідомість може бути зведена до знання і пізнання, що в юриспруденції проявляється у використанні епістемологічних концептів (істина, доказ тощо) для постановки та вирішення аксіологічних за своєю природою проблем. З точки зору некогнітивізму, ціннісні судження (зокрема, правові) пов'язані з некогнітивними феноменами психіки, тому вони нерелевантні і, відповідно, не можуть бути істинними або помилковими.

Оскільки світ права – це в основі свій світ, що полягає у належному, а не світ існування, тому осмислення права виявляється можливим як досвід не стільки епістемологічний (аналогічний пізнанню у природничих науках), скільки фронтетичний (спрямований на розуміння під час дискурсивного обговорення цінностей).

При цьому процедурна складова пізнання являє собою пояснення, водночас як раціональний компонент розуміння – це обґрунтування або виправдання. Пояснити що-небудь – означає відповісти на запитання, що являє собою щось, чому воно саме таке, а не інше, чому воно існує тощо. Обґрунтувати положення – означає відповісти на запитання, чому (на якій підставі) його слід прийняти, погодитися з ним. Але таке обґрунтування можливе тільки в застосуванні права, яке виявляється єдиним методом наближення до правової реальності.

О. Г. Мурашин,

завідувач кафедри теорії права та міжнародної інформації Відкритого міжнародного університету «Україна», доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України

ДОЦІЛЬНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ДЕФІНІЦІЇ «ІНВАЛІД» У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Актуальність дослідження обґрунтованості вживання терміну «інвалід» випливає з того, що на сьогодні кількість людей даної категорії зростає. Так, за 10 років чисельність інвалідів збільшилась з 2,1 до більш ніж 3 млн. осіб.